

Κωστής Κοκκινόφτας

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΞΕΝΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟ 1821 ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Η έναρξη της Επανάστασης των Ελλήνων για ελευθερία το 1821, αρχικά στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στη συνέχεια στην Πελοπόννησο, θορύβησε την Πύλη, που εξέδωσε διάταγμα, το οποίο επέβαλλε τον αφοπλισμό των Ραγιάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το διάταγμα αυτό εστάλη για άμεση εφαρμογή και στην Κύπρο και επέβαλλε την παράδοση όπλων, όπως κυνηγετικών, καθώς και οποιουδήποτε τέμνοντος εργαλείου. Ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός κάλεσε τότε τον λαό με εγκύκλιο, στις 22 Απριλίου 1821, να πειθαρχήσει και να παραδώσει οτιδήποτε σχετικό¹. Ωστόσο, παρά την υπακοή στο διάταγμα, ακολούθησαν βιαιοπραγίες, απειλές και λεηλασίες από το οθωμανικό στράτευμα, αποτελούμενο από «ανυπότακτη βαρβαρική ορδή» 4000 ανδρών, που αφίχθη την 3η Μαΐου (21η Απριλίου π.ημ.)² από τη γειτονική Άκρα, δηλαδή την Πτολεμαΐδα της Παλαιστίνης, με σκοπό τον εκφοβισμό των Χριστιανών κατοίκων³.

Για τα γεγονότα, που διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή, σώζονται σχετικές πληροφορίες στην επιστολογραφία του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα Ζερόμ Ισαάκ Μεσέν (Jérôme Isaac Méchain). Όπως επιβεβαιώνει σε επιστολή, στις 18 Μαΐου 1821 (6 Μαΐου π.ημ.), προς τον Υπουργό των Εξωτερικών της χώρας του, είχε πράγματι διενεργηθεί αφοπλισμός των Ελλήνων, ύστερα από διαταγή των τοπικών Αρχών, ενώ την ίδια περίοδο

1. Γεώργιου Παπαχαράλαμπος, «Εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού αναφερομένη εις τα εν Κύπρω γεγονότα του 1821», *Κυπριακαί Σπουδαί* 28 (1964) 179-180.

2. Ως γνωστό, το παλαιό ημερολόγιο, που ακολουθείτο τον 19ο αιώνα στην καθ' ημάς Ανατολή, διέφερε κατά 12 ημέρες από το νέο ή Γρηγοριανό ημερολόγιο, το οποίο είχε υιοθετηθεί από τις χώρες της Ευρώπης.

3. Σπυρίδωνος Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', Λονδίνο 1853, σ. 294· Ιωάννη Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', Αθήνα 1860, σ. 259· Γεώργιου Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 10. Για το ίδιο ζήτημα και τη βίαιη συμπεριφορά των στρατευμάτων αυτών βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 501-503.

αφίχθηκαν στρατεύματα από την Άκρα, για να ενισχύσουν τη φρουρά του νησιού⁴. Διευκρινίζει ακόμη σε μεταγενέστερη επιστολή, στις 12 Ιουνίου 1821 (31 Μαΐου π.ημ.), προς τον ίδιο αποδέκτη, ότι τα στρατεύματα αυτά απειλούσαν τον χριστιανικό πληθυσμό με γενική σφαγή⁵. Και πράγματι, όπως αναφέρει σε τρίτη επιστολή του, στις 27 Ιουλίου 1821 (15 Ιουλίου π.ημ.), ξανά προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας, τις αμέσως επόμενες ημέρες τα στρατεύματα προέβηκαν σε σφαγές και λεηλασίες στα χωριά και στις πόλεις του νησιού, με αποτέλεσμα να επέλθει ερήμωση, καθώς και πλήρης καταστροφή κάθε οικονομικής δραστηριότητας⁶.

Την ίδια περίοδο ο Τούρκος διοικητής Κιουτσούκ Μεχμέτ, με αφορμή επαναστατικές προκηρύξεις, που διένειμε στη Λάρνακα ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος Θησέας⁷ και οι οποίες περιήλθαν στην κατοχή των τοπικών Αρχών, υπέβαλε στην Πύλη κατάλογο προγραφών 486 επιφανών Κυπρίων, για να αποτρέψει, όπως ανέφερε, οποιαδήποτε αντικαθεστωτική ενέργεια⁸. Την έγκριση του αιτήματός του ακολούθησαν, στις 9 Ιουλίου 1821, μαζικές εκτελέσεις. Οι εκκλησιαστικοί ηγέτες, με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο

4. Άννας Pouradier Duteil-Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», στον τόμο: Οικονόμου Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστewος και της πατρίδος. Επιστημονικός Τόμος*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, Κύπρος 2012, σ. 345-348· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, Nicosie 2018, σ. 65-69.

5. Α. Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 349· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, *ό.π.*, σ. 91-96.

6. Α. Λοϊζίδου, «Ένας Γάλλος πρόξενος, μάρτυρας των γεγονότων του 1821 στην Κύπρο», *ό.π.*, σ. 353-354· Της ίδιας, *Chypre au temps de la Révolution Grecque*, *ό.π.*, σ. 142-148.

7. Ο Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασewος*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 293-294, αναφέρει ότι ο Θεοφύλακτος Θησέας είχε μεριμνήσει για την κυκλοφορία των προκηρύξεων, παραμένοντας στην ασφάλεια του πλοίου, που τον μετέφερε, και χωρίς να αποβιβαστεί.

8. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασewος*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 293-294· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, *ό.π.*, σ. 10. Για τη σχετική συζήτηση γύρω από τον αριθμό των προγραφέντων βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, *ό.π.*, σ. 84-87.

Κυπριανό (1810-1821) και τους τρεις Μητροπολίτες Κιτίου (1810-1821) Μελέτιο, Πάφου (1805-1821) Χρύσανθο και Κυρηναίας (1816-1821) Λαυρέντιο, καθώς και υψηλόβαθμοι κληρικοί και μεγάλος αριθμός προκρίτων εκτελέστηκαν και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν⁹.

Τις τελευταίες συγκλονιστικές ημέρες της ζωής του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού περιέγραψε ο Άγγλος περιηγητής Τζων Κέιρν (John Carne), ο οποίος τον συνάντησε την περίοδο αυτή στη Λευκωσία. Όπως αναφέρει στο οδοιπορικό του, όταν τον ρώτησε γιατί δεν μεριμνούσε για τη σωτηρία του, αφού η πολιτική κατάσταση ήταν τεταμένη και η ζωή του απειλείτο, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος δήλωσε ότι θα παρέμενε για να προσφέρει κάθε δυνατή προστασία στους Χριστιανούς, που κινδύνευαν, και ότι είχε αποφασίσει, εάν χρειαζόταν, να θυσιαστεί μαζί τους. Σύμφωνα με τον Κέιρν, ο οποίος άντλησε τις πληροφορίες του από αυτόπτες μάρτυρες, ο Κυπριανός οδηγήθηκε στο μαρτύριο, δεικνύοντας ασυνήθιστο θάρρος και μοναδική αξιοπρέπεια. Πολλά χρόνια αργότερα, ο Βασίλης Μιχαηλίδης, στο ποίημα «Η 9η Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)», απέδωσε πολύ εύγλωττα την απόφαση αυτή του Κυπριανού, ο οποίος, απευθυνόμενος στον καλόψυχο Τούρκο Κιόρογλου, που τον προέτρεπε να ενεργήσει για τη σωτηρία του, δικαιολογεί την παραμονή του με τους στίχους: «Δεν φεύκω, Κκιόρογλου, γιατί, αν φύω, ο φευκός μου / εννά γενεί θανατικόν εις τους Ρωμιούς του τόπου»¹⁰.

Στο οδοιπορικό του ο Κέιρν αναφέρεται επίσης στον βάνουσο και μοχθηρό χαρακτήρα του Τούρκου διοικητή, Κιουτσούκ Μεχμέτ, τον οποίο είχε γνωρίσει προσωπικά, στα πλαίσια εθιμοτυπικής επίσκεψης. Προσθέτει ακόμη ότι εκτελέσεις Ελλήνων είχαν γίνει για διάφορους λόγους και πριν από την 9η Ιουλίου, γεγονός που είχε προκαλέσει τρόμο και ανασφάλεια στους κατοίκους. Περιγράφει χαρακτηριστικά τη σύλληψη και τον μαρτυρικό θάνατο κατοίκου της Λευκωσίας ονόματι Λεοντίου, εννοώντας προφανώς τον πρωτομάρτυρα των

9. Για τα όσα διαδραματίστηκαν τότε στην Κύπρο βλ. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α', ό.π., σ. 292-295· Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ', ό.π., σ. 258-262· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 7-30.

10. Βασίλη Μιχαηλίδη, *Ποιήματα*, Λεμεσός 1911, σ. 4· Παύλου Παρασκευά (επιμ.), *Βασίλης Μιχαηλίδης, Άπαντα*, Λευκωσία 1987, σ. 119.

σφαγών ομώνυμο Ιερομόναχο του ναού της Φανερωμένης¹¹. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ο Λεόντιος είχε συλληφθεί και βασανιστεί για να αποκαλύψει πού κρυβόταν ο ανεπιθύμητος Αρχιεπίσκοπος, ονόματι Θησέας¹². Επίσης, αναφέρεται στις μαζικές εκτελέσεις, οι οποίες έγιναν ύστερα που ο ίδιος εγκατάλειψε την κυπριακή πρωτεύουσα, στη δολοφονία του συνόλου των μοναχών ενός μοναστηριού, που βρισκόταν κοντά σε παραλία αλλά δεν κατονομάζει, καθώς και στη συνάντησή του με μέλη ελληνικής οικογένειας, της οποίας ο άνδρας είχε εξισλαμιστεί για να σώσει τη ζωή και την περιουσία του¹³.

11. Για τον Ιερομόναχο Λεόντιο και το μαρτύριό του βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 495-500.

12. Για την οικογένεια των αδελφών Κυπριανού, Νικόλαου και Αρχιμανδρίτη Θεοφύλακτου Θησέα βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, «Η οικογένεια των Θησέων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 38-39 (1975) 77-92· Κώστα Κύρρη, «Νέαι ειδήσεις και ανέκδοτα έγγραφα περί Κυπριανού Θησέως, Νικόλαου Θησέως και του πατρός αυτών Οικονόμου Παπά Σάββα», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 11 (1982) 427-453· Γιώργου Γεωργή, *Ο Κύπριος αγωνιστής του 1821 Νικόλαος Θησέας, ο Επίτροπος της Νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 2021. Από τους τρεις αδελφούς ο μεν Νικόλαος τότε διέμενε στη Μασσαλία και οι Κυπριανός και Θεοφύλακτος στην Κύπρο. Οι δύο τελευταίοι κατάφεραν τελικά να διαφύγουν πριν από τις σφαγές στο νησί, όπως μαρτυρείται από επιστολή, ημερομηνίας 3 Ιουλίου 1821, που ο Κυπριανός έστειλε μέσω του Θεοφύλακτου από το Καστελλόριζο ή τη Σύμη, προς τους προκρίτους της Ύδρας και τελικό αποδέκτη τον Δημήτριο Υψηλάντη. Βλ. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 43.

13. Για το κείμενο του Κέρν βλ. John Carne, *Letters from the East, written during a recent tour through Turkey, Egypt, Arabia, The Holy Land, Syria and Greece*, v. II, London 1826, σ. 162-166, 173-174, 178. Δημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τους Νεοκλή Κυριαζή, «Η Κυπριακή τραγωδία του 1821», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 44-48 (όπου αναφέρεται με το όνομα Κάρνε, με το οποίο συναντάται έκτοτε στην κυπριακή βιβλιογραφία)· Γιώργο Πιερίδη, «Η κατάσταση στην Κύπρο κατά τις παραμονές της 9ης Ιουλίου 1821 και το δράμα του Κυπριανού», *Φιλολογική Κύπρος* (1971) 52-53· Οικονόμο Παρασκευά Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχαία Κειμένων*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Μαχαιρά, Κύπρος 2009, σ. 309-314.

Ο εβραϊκής καταγωγής προτεστάντης Ιωσήφ Γουόλφ (Joseph Wolf), που συνόδευε τον Κέιρν κατά την περιήγησή του και ο οποίος αφίχθη στη Λευκωσία λίγες ημέρες μετά τα τραγικά γεγονότα της 9ης Ιουλίου, παρέχει τη συγκλονιστική πληροφορία για πρόταση στον Κυπριανό να ασπαστεί το Ισλάμ και να του χαριστεί η ζωή. Όπως αναφέρει, ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη τα όσα του προτάθηκαν και προσήλθε στο μαρτύριο με τις φράσεις «Κύριε ελέησον, Χριστέ ελέησον», διδάσκοντας με το παράδειγμα της θυσίας του το μεγαλείο και την αλήθεια της Χριστιανικής πίστης. Προσθέτει επίσης ότι με τη δυναμική μεσολάβηση του ίδιου έγινε κατορθωτή η διάσωση από βέβαιο θάνατο έξι Ελλήνων, οι δύο από τους οποίους υποχρεώθηκαν τελικά να ασπαστούν το Ισλάμ. Ακόμη, ότι για λόγους φιλανθρωπίας έλαβε υπό την προστασία του ορισμένα τέκνα προυχόντων, που είχαν εκτελεστεί και οι περιουσίες τους δημεύτηκαν¹⁴.

Όπως είναι γνωστό από τις πηγές της εποχής, παρόμοια πρόταση για να εξισλαμιστούν είχε γίνει και σε άλλους συλληφθέντες¹⁵, με αποτέλεσμα τριάντα έξι από αυτούς να αρνηθούν

14. Για το κείμενο του Γουόλφ βλ. Joseph Wolf, *Travels and Adventures*, London 1861, σ. 172. Δημοσιεύτηκε σε ελληνική μετάφραση από τους Κωνσταντίνο Σπυριδάκι, «Ο περιηγητής Αιδ. Ιωσήφ Γουόλφ και η Κύπρος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 27 (1963) 15 [= *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τ. Α-1', *Ιστορικοφιλολογικαί Μελέται και Διαλέξεις*, Λευκωσία 1972, σ. 322]. Π. Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχείον Κειμένων*, ό.π., σ. 316-317.

15. Γενικά, για τους εξισλαμισμούς, που σημειώθηκαν κατά το 1821, βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Πρόσφατοι εξισλαμισμοί αγροτικού πληθυσμού εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί* 29 (1965) 29-48· Κωστή Κοκκινόφτα, *Εξισλαμισμοί και Επανεκχριστιανισμοί στην Κύπρο*, Λευκωσία 2019, σ. 33-38· Του ίδιου, «Οι Εξισλαμισμοί στην Κύπρο την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821», *Ενατενίσεις* 36 (2021) 72-82· Κωνσταντίνου Λάμπρου, *Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το φαινόμενο του Λινοβαμβακισμού (Κρυπτοχριστιανισμού) στην Κύπρο*, Λευκωσία 2021, σ. 72-79.

τελικά τη Χριστιανική πίστη και να σώσουν τη ζωή τους¹⁶. Από τις πιο γνωστές περιπτώσεις είναι αυτές των αδελφών Σολομωνίδη, Ανδρέα - Χουρσίτ αγά και Μάρκου - Μεχμέτ αγά, από την Έμπα της Πάφου, αλλά με μεγάλη δραστηριότητα στη Λευκωσία¹⁷, καθώς και του πρωτόπαπα της Μόρφου Νικόλαου - Δερβίς Χασάν¹⁸. Εάν ο Κυπριανός ακολουθούσε το παράδειγμά τους, τότε είναι πολύ πιθανόν το ίδιο να έπραττε και ένα μεγάλο μέρος του χριστιανικού πληθυσμού, με αποτέλεσμα να είναι αμφίβολο κατά πόσο θα εξακολουθούσε η Κύπρος να διατηρείται για μακρό χρονικό διάστημα ελληνική και χριστιανική. Σε μία περίοδο μάλιστα, που οι περισσότεροι από τους κατοίκους ζούσαν σε καταστάσεις αμάθειας και πνευματικού σκότους, εξαιτίας της τουρκικής κακοδιοίκησης, της ανυπαρξίας σχολείων, της φτώχειας και της εξαθλίωσης, ο κίνδυνος του μαζικού εξισλαμισμού, που θα οδηγούσε στον σταδιακό εκτουρκισμό, ήταν ιδιαίτερα μεγάλος και πιθανός. Με τη θυσία του, ο Κύπριος

16. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Γ', ό.π., σ. 262· Φ. Γεωργίου, *Ειδήσεις Ιστορικάί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, ό.π., σ. 120· Γ. Κηπιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, ό.π., σ. 27· Γεώργιου Φραγκούδη, *Κύπρις. Η Κύπρος της σήμερον. Ιστορία της Κύπρου από των μυθολογικών χρόνων μέχρι σήμερον. Τοπογραφία Κύπρου ή περιήγησις ανά την Νήσον*, Αθήνα 1890, σ. 352.

17. Για τους Ανδρέα και Μάρκο Σολομωνίδη βλ. Κώστα Κύρρη, «Ανδρέας, Νικόλαος, Χριστόδουλος και Μάρκος Σολομονίδαι», *Κυπριακαί Σπουδαί* 33 (1969) 127-148· Αριστείδη Κουδουνάρη, «Πλείονα περί της οικογενείας των εξισλαμισθέντων Ανδρέα και Μάρκου Σολομωνίδη», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 13-16,1 (1988) 459-468.

18. Ιερώνυμου Περιστιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 174· Αρχιμανδρίτη Φώτιου Κωνσταντινίδη, *Ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μαχαιριώτης (Εψηφισμένος Ηγούμενος Μαχαιρά) και το έργον του*, Λευκωσία 1963, σ. 136 [= *Πνευματική Παρακαταθήκη. Δεκαέξι Μελέτες (1961-1977)*, τ. Α', Λευκωσία 2009, σ. 397]. Επίσης βλ. Θεόδωρου Παπαδόπουλλου, «Το άσμα των Αρχιερέων», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35 (1971) 29, 35 [= *Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου. Ιστοριογραφική - Ποιητική - Εκκλησιαστική τεκμηρίωσις*, Λευκωσία 2013, σ. 223, 229]· Παύλου Ξιούτα, «Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του Μητροφάνους της Μαχαιράδος», *Κυπριακαί Σπουδαί* 41 (1977) 89.

Αρχιεπίσκοπος αποτέλεσε παράδειγμα για τους κατοίκους του νησιού και αποτέλεσε σύμβολο και ανάχωμα για τη διατήρηση της Ορθόδοξης πίστης και κατά συνέπεια και της Ελληνικής συνείδησης.

Ας σημειωθεί ότι το κείμενο του Γουόλφ, όπως και πολλών άλλων περιηγητών της εποχής, παρουσιάζει μερικές ανακρίβειες, που οφείλονται σε λανθασμένη πληροφόρηση και σε αδυναμία πλήρους κατανόησης της ελληνικής γλώσσας. Για παράδειγμα, αναφέρει τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό με το όνομα Κύριλλος και ότι υπηρέτησε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο πενήντα χρόνια, όσα δηλαδή ήταν και τα χρόνια που ήταν ιερωμένος, αντί για έντεκα. Επίσης, όπως και ο Κέρν, αναφέρεται σε αποκεφαλισμό του Κυπριανού, πληροφορία που έρχεται σε αντίφαση με τις μαρτυρίες άλλων πηγών της εποχής για απαγχονισμό του. Η αναφορά αυτή μάλλον οφείλεται σε γεγονός που συνέβη ύστερα από τον θάνατο του Κύπριου Αρχιεπισκόπου και που μπορεί να μπέρδεψε τους πληροφορητές των ξένων περιηγητών, αφού πράγματι ο Κυπριανός αποκεφαλίστηκε, μετά θάνατον, για να σταλεί η κεφαλή του, μαζί με αυτές των τριών Μητροπολιτών, στην Κωνσταντινούπολη και να εκτεθεί στους αξιωματούχους της Πύλης¹⁹. Το σχετικό ερώτημα εάν ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος απαγχονίστηκε ή καρατομήθηκε έλυσε οριστικά η πρόσφατη έκδοση οθωμανικού εγγράφου του 1821, όπου σε υπόμνημα προς την Πύλη του διοικητή του νησιού, Κιουτσούκ Μεχμέτ, περιλαμβάνεται η αναφορά για απαγχονισμό του²⁰.

Ένας άλλος περιηγητής, ο Σουηδός Γιάκομπ Μπέργκρεν (Jacob Berggren, 1790-1868), ο οποίος επισκέφθηκε το νησί στα πλαίσια περιοδείας στη Συρία, τον Λίβανο και την Αίγυπτο, το φθινόπωρο του 1820 και ξανά την ίδια εποχή του 1821 και τον Ιανουάριο του 1822, διέσωσε στο οδοιπορικό του μοναδικές πληροφορίες για τα όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή. Κατά τις επισκέψεις του αυτές, ο Μπέργκρεν φιλοξενήθηκε από τον πρόξενο της Σουηδίας Κωνσταντίνο Περιστιάνη, με τον οποίο, κατά την πρώτη επίσκεψή του, πραγματοποίησαν εθιμοτυπική επίσκεψη στον νεοαφιχθέντα διοικητή, Κιουτσούκ Μεχμέτ. Ακολούθησε η δεύτερη επίσκεψή του, οπότε διαπίστωσε τις σφαγές που είχαν γίνει δύο μήνες προηγουμένως και που συνεχίζονταν μέχρι τότε. Στο οδοιπορικό του σημειώνει ότι

19. Γ.Α. Μαυροκορδάτου, *Περί της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Αθήνα 1852, σ. 79.

20. Ηλία Κολοβού - Σουκρού Ιλιτζάκ - Μοχαμάντ Σχαριάτ-Παναχί, *Η οργή του Σουλτάνου. Αυτόγραφα διατάγματα του Μαχμούτ Β΄ το 1821*, Αθήνα 2021, σ. 227.

εκτελέστηκαν ανώτεροι κληρικοί με την κατηγορία της συμμετοχής σε επαναστατικές κινήσεις, καθώς και πτωχοί βιοπαλαιστές, όπως οι βοσκοί, για να κλαπούν τα κοπάδια τους. Προσθέτει επίσης, ότι καθημερινά γίνονταν εκτελέσεις και ότι συναντούσε παντού δήμιους με αιματοβαμμένα χέρια, γεγονός που συνέτεινε ώστε ο ελληνικός πληθυσμός να περιοριστεί σε μεγάλο βαθμό και να ερημώσουν πολλά μεγαλοχώρια. Σύμφωνα με όσα αναφέρει, οι περισσότεροι Ευρωπαίοι είχαν εγκαταλείψει το νησί, ενώ και ο ίδιος ο Περισιτιάνης φυγάδευσε την οικογένειά του στην Τεργέστη. Νιώθοντας ανασφάλεια από την κατάσταση που επικρατούσε, ο Μπέργκρεν χάρηκε όταν πληροφορήθηκε ότι το καράβι που τον μετέφερε θα αναχωρούσε για τη Βηρυτό, όπου, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, επικρατούσε ησυχία. Τέλος, κατά την τρίτη επίσκεψή του αναφέρει απλώς ότι φιλοξενήθηκε από τον Περισιτιάνη, χωρίς όμως να δίνει οποιεσδήποτε επιπρόσθετες πληροφορίες για την παραμονή του²¹.

Είναι αξιοσημείωτο ότι κείμενα, όπως αυτό του Μπέργκρεν, με άμεση αναφορά στις σφαγές, που έγιναν τότε στην Κύπρο, δημοσιεύτηκαν την ίδια περίοδο, είτε στις μεγάλες ευρωπαϊκές εφημερίδες, είτε σε αυτοτελείς εκδόσεις. Για παράδειγμα, εφημερίδες και περιοδικά, που κυκλοφορούσαν στην Αγγλία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Αυστρία και αλλού, αποτυπώνουν με έντονα χρώματα τα δεινά του ελληνικού πληθυσμού του νησιού. Ανάμεσα στα άρθρα αυτά συγκαταλέγεται δημοσίευμα σε δύο συνέχειες, στις 25 Οκτωβρίου και στις 2 Νοεμβρίου 1821 (13 και 21 Οκτωβρίου, π.ημ.), στην εφημερίδα «Notizie del Giorno» της Ρώμης, που αποτελεί μία συγκλονιστική μαρτυρία για τις σφαγές και τα δεινά, που υπέστη ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου τον Ιούλιο της χρονιάς εκείνης²², με αποτέλεσμα, όπως γνωρίζουμε από άλλες πηγές, να επέλθει εξαθλίωση και δυστυχία στον λαό²³. Στα

21. Για το κείμενο του Μπέργκρεν βλ. Μεσεβρινού [= Αντώνη Μυστακίδη], «Ματιές ενός Σουηδού στην Κύπρο το 1820», *Ο Κύκλος* 3-4 (1980) 106-107· Π. Αγάθωνος (επιμ.), *Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός. Ο Μάρτυρας της πίστεως και της πατρίδος. Αρχείον Κειμένων*, ό.π., σ. 382.

22. Το κείμενο της «Notizie del Giorno» αναδημοσιεύτηκε και σχολιάστηκε από τον Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 488-524.

23. Βλ. Νεοκλή Κυριαζή, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 149, όπου δημοσιεύεται σχετικό έγγραφο από την αλληλογραφία του Γαλλικού προξενείου, ημερομηνίας 22 Ιουλίου 1825.

προβλήματα αυτά προστέθηκαν η ξηρασία και η αφορία της γης, που σύμφωνα με λαϊκό Χρονικό της εποχής κατέστρεψαν τη γεωργική παραγωγή και προκάλεσαν την περαιτέρω εξασθένηση των παραγωγικών δυνάμεων της τοπικής οικονομίας²⁴. Για τους λόγους αυτούς μεγάλος αριθμός κατοίκων εγκατέλειψε μαζικά το νησί για τις γύρω χώρες ή και για τη Δύση, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης²⁵. Είναι ενδεικτική για το ανωτέρω ζήτημα επιστολή, ημερομηνίας 17 Ιουλίου 1829, του Γάλλου προξένου στη Λάρνακα προς τον πρέσβη της χώρας του στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρουσιάζει την όλη τραγική κατάσταση, που βίωναν οι κάτοικοι, και αναφέρεται στην καταστροφή του εμπορίου και στο κύμα φυγής 20 έως 25 χιλιάδων ατόμων²⁶.

Μοναδική μαρτυρία άλλωστε για την πληθυσμιακή αποψίλωση, που είχε υποστεί το ελληνικό στοιχείο, αποτελεί η επίσημη οθωμανική απογραφή του έτους 1831, όπου αναφέρεται ότι ο συνολικός πληθυσμός των Χριστιανών αρρένων κατοίκων, περιλαμβανομένων δηλαδή και των παιδιών και των γερόντων, ήταν 29,110 άτομα²⁷. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την ανησυχία της Πύλης, εξαιτίας της παρατηρούμενης μείωσης των εσόδων του κρατικού θησαυροφυλακίου. Γι' αυτό και υποχρεώθηκε να λάβει σειρά μέτρων, όπως δικαιότερη φορολογική κατανομή και σχετικές ελαφρύνσεις, για την επανάκαμψη της

24. Βλ. Άνθιμου Πανάρετου, «Το Χρονικόν του χωρίου Λύσης», *Πνευματική Κύπρος* 15 (1961) 116-117, όπου αναφέρεται «μεγάλη αστοχία» κατά τα έτη 1822, 1827 και 1830, καθώς και «μεγάλη αστοχία και πείνα» για το έτος 1826.

25. George Hill, *A History of Cyprus*, v. IV, *The Ottoman province, the British colony, 1571-1948*, Cambridge 1972, σ. 150· Ιωάννη Θεοχαρίδη - Stefan Andreev, *Τραγωδίας 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο, 1822-1832*, Λευκωσία 1996, σ. 183-184.

26. Νεοκλή Κυριαζή, «Εκπατρισμός και περιπέτειαι των Κυπρίων», *Κυπριακά Χρονικά* 7 (1930) 85-86. Για την πληθυσμιακή αποψίλωση του νησιού την περίοδο αυτή βλ. John Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence, 1821-1829*, London 1974, σ. 66-67· Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Όψεις της ιστορίας του Ελληνισμού της Κύπρου (1821-1833)», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 29 (2003) 151.

27. Ιωάννη Θεοχαρίδη - Stefan Andreev, *Τραγωδίας 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο, 1822-1832*, Λευκωσία 1996, σ. 197-198.

οικονομίας²⁸. Δραστηριοποιήθηκε για το θέμα αυτό ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος (1827-1840), ο οποίος κατάφερε να εξασφαλίσει τη διαβεβαίωση του τοπικού διοικητή για φορολογικές απαλλαγές και άλλες διευκολύνσεις σε όσους είχαν διαφύγει στο εξωτερικό, και απηύθυνε επιστολή - έκκληση, στις 6 Μαρτίου 1830, προς τους φυγάδες στην Αίγυπτο, με την οποία τους καλούσε να επαναπατριστούν²⁹. Ακολούθησε το ίδιο έτος γενική συνέλευση, στις 4 Νοεμβρίου 1830, στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο, με τη συμμετοχή των Αρχιερέων και των προκρίτων, οπότε έγινε κατορθωτή η κοινοτική ανασυγκρότηση, που επέτρεψε στους Έλληνες του νησιού να επιβιώσουν και, σε μεταγενέστερο χρόνο, όταν δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες, να διεκδικήσουν την ελευθερία τους³⁰.

Δημοσιεύτηκε στην έκδοση του Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου (ΕΠΟΚ) *Φιλολογική Κύπρος* (Λευκωσία 2020-2022), σ. 23-36.

28. Γεώργιου Διονυσίου, *Εκκλησία και Φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας (1779-1856)*, Λευκωσία 2007, σ. 75-76.

29. Λοΐζου Φιλίππου, «Ένα ανέκδοτο γράμμα του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Πάφος* 10 (1945) 108-110.

30. Για τη συνέλευση της 4ης Νοεμβρίου 1830, τα πρακτικά και τους στόχους της, βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 470-487.